

”De gamle sorter af vore køkkenurter - beskrivelse for at genopdage og bevare” har haft som formål at afdække:

- Hvilke sorter, der har været de mest dyrkede og udbredte i det skandinaviske område før 1950 med henblik på give et fingerpeg om, hvilke af dem der i nutiden kan have fornyet dyrkningsværdi i bred forstand og dermed kan være interessante at beskæftige sig med.
- Hvordan de er blevet opfattet i forhold til udseende, dyrkning, kultur- og forædlingshistorie, og hvad de har kunnet tilbyde datidens gartnere, havedyrkere etc.
- Hvilke kilder, der er de vigtigste og mest dækkende for at belyse ovenstående.
- Hvilke sorter, der stadig er i handelen eller er opbevarede i genbanker.

Projektet har bygget på følgende grundtanker:

- De sidste årtiers konsolidering af den internationale frøhandel har medført multinationale opkøb af hæderkronede danske havefrøfirmaer som Ohlsens Enke A/S og A/S L. Dæhnfeldt, ligesom der er sket sammenlægninger og opkøb i det øvrige Skandinavien. Hermed er en lang række gamle sorter af nordiske køkkenurter forsvundet fra frøhylderne. Og skandinavisk baseret forædlingsarbejde indenfor det fulde sortiment af køkkenurter er ophørt. For Danmarks vedkommende er en eksportartikel i verdensklasse dermed forsvundet. I historisk perspektiv udgjorde den danske eksport af køkkenhavefrø i perioden 1934-1940 3.706.400 kg i alt. Heraf alene til USA 151.890 kg. Dermed var Danmark den tredje største eksportør af køkkenhavefrø til USA på verdensplan. Værdien af den samlede danske havefrøeksport udgjorde i denne syvårige periode samlet kr. 15.549.000,-. Omregnet til nutidskroner 530.168.319 kr.¹
- En anden konsekvens af ovenstående er tabet af vigtig viden. Hver gang et frøfirma er opkøbt, er arkiver blevet tømt og vigtigt materiale destrueret. Det samme har været resultatet af de mange nedskæringer og omlægninger indenfor det skandinaviske universitetsvæsen. Utallige er de bogafbrændinger, der gennem institutsammenlægninger og besparelser har fundet sted i ligegyldighedens navn. Det er derfor af afgørende betydning, at den tilbageværende viden i det stadig bevarede kildemateriale indsamles og sikres.
- Der er i historiens løb flere gange blevet udtrykt ønske om at skabe overblik og system i de skandinaviske grønsagssorters navne, beskrivelser og anvendelsesmuligheder. Og dermed samle og sikre den mest autentiske viden om dem: *”Av vart och ett av våra vanliga köksväxtslag finnas i marknaden ett stort antal sorter och detta gäller även om vi endast räkna med dem, som salubjudas i Skandinavien. Om man i det ena eller andra syftet önskar få veta vad dessa sorter gå för, vilka morfologiska eller fysiologiska egenskaper, som karakterisera*

dem, bereder detta i allmänhet allvarliga svårigheter.... ett uppslagsverk, i vilket man kunde erhålla auktoritativa, på säkra fakta grundade upplysningar angående sorterna är behövlig för många.”²

- Koncentrationen af den professionelle grønsagsdyrkning i større og større enheder har medført brug af færre og nyforædlede sorter. Der prioriteres nu sorter, der giver stort udbytte, er nemme at dyrke, passer til høst- og pakkemaskiner, kan klare transport over lange afstande, og som med et ensartet, flot udseende præsenterer sig godt i supermarkedernes kølediske. Smagen og andre værdifulde kvaliteter er kommet i anden række. En del gamle sorter er hermed gledet i baggrunden eller helt ud, da de ofte rummer stor variation i størrelse, udseende etc.
- Det faldende antal sorter har svækket den biologiske og genetiske mangfoldighed indenfor kulturplanterne. De gamle sorter indeholder måske netop de gener, som kan vise sig at være vigtige for i fremtiden at kunne sikre køkkenurternes modstandsdygtighed overfor sygdomme og skadedyr. De kan også rumme arveegenskaber, som kan bidrage til at frembringe nye sorter, der kan klare ændrede klimatiske forhold. Når der f.eks. om blomkålen ”Stor Svensk” skrives, at den har dybtgående rødder og derfor er særlig modstandsdygtig overfor sommerens tørke³, kan det være en vigtig fortælling i en tid med en ny klimatisk virkelighed.
- Interessen for nordisk madkultur baseret på lokale råvarer har medført et behov for at øge udbuddet af forskellige danske og skandinaviske sorter. Der er således en efterspørgsel efter den smagsrigdom og -variation, som de gamle sorter af vore køkkenurter besidder. I en tid, hvor det at undgå madspild står højt på dagsordenen, kan salaten ”Wheelers Tom Thumb” med sine små elegante hoveder måske få en renæssance: *”På friland holder den sig lenger enn de andre sorter, men da hodene er små, egner den sig i sommertiden bedre til eget bruk enn til salg.”⁴*
- En sort på bordet er en sort bevaret. De gamle sorter af køkkenurter bliver ikke vedligeholdt og bevaret blot ved at blive opbevaret i en genbank. De skal ud i dyrkning og op i gryderne. Det er med grønsager som med musik. De skal ”klinge” i den virkelige verden og ikke ligge hengemte på hylderne i et genbibliotek! Frøene skal bevæge sig fra Ex Situ til In Situ over On Farm til On Table!
- Forskningsprojekter som MaxVeg og BitterSund har styrket interessen for de sundhedsfremmende stoffer i gamle sorter af køkkenurter. Denne forskning har øget behovet for grundig registrering, indsamling og dokumentation af beskrivelserne af de gamle sorter og deres muligheder.
- Projektet har fra starten valgt Skandinavien som sit arbejdsområde, da der gennem historien har været en endog meget stor udveksling af plantegenetisk materiale mellem de nordiske lande. Det giver derfor ikke mening

kun at tale om danske, finske, norske eller svenske sorter. Generne i vore kulturplanter kender ingen grænser. De har altid været frie rejsende.

- Tyske og engelske sorter har endvidere spillet en afgørende rolle i sortshistorien og grøntsagsdyrkingen i Skandinavien. Derfor er der lavet en kort redegørelse i eksempelform for samspillet med disse to lande⁵.
- 1950 er valgt som skæringsåret for projektet, da det med sikkerhed kan fastslås, at der ikke i de nordiske havefrøkataloger blev introduceret F1-forædlede sorter blandt projektets grøntsagsarter før dette år⁷. Hvis det sortsmateriale, der beskrives i projektet, skal kunne komme planteforædlere, frøvirksomheder og derved gartnerivirksomheder og forbrugere til gode, er det nødvendigt, at det er Open Pollinated-sorter⁸ eller, om man vil, frøfaste sorter, der beskrives, da det genetiske materiale ellers ikke er frit tilgængelig, men blot en del af F1-forædlerens forretningshemmeligheder.

Der er registreret, indsamlet og dokumenteret beskrivelser af de gamle skandinaviske sorter af køkkenurter fra før 1950, og projektet er forløbet i to faser:

- **En registrerings- og indsamlingsfase**, hvor målet har været at lave en registrering og indsamling af sorterens beskrivelser i al tilgængelig nordisk have- og landbrugs-litteratur og i alle tilgængelige skandinaviske have- og landbrugsbrugstidsskrifter, havefrøkataloger samt havebrugsforsøgsberetninger fra før 1950. Indsamlingen er efter en skimming af kilderne foregået gennem fotografering med digitalt kamera, så oplysningerne har kunnet viderebehandles digitalt eller ved fotokopiering. Alt efter, hvad der har været muligt og tilladt på de enkelte biblioteker, arkiver etc. Med udtrykket tilgængelighed menes, at materialet har skullet kunne tilgås via brug på f.eks. læsesal indenfor de rejssemæssige muligheder, der har været i forbindelse med projektet (budget, tidsramme etc.), via hjemlån, i digitaliseret form på internettet eller evt. kunnet skaffes antikvarisk. Og det har skullet kunne findes gennem de bibliografier, bøger, søgetjenester og websider etc., der er skitseret nedenfor. En så stor grad af totalregistrering som muligt i forhold til tidsforbrug i projektperioden og i forhold til projektmidler har været målet. I nogle tilfælde har registrering og indsamling også fundet sted i materiale efter 1950, hvis dette har haft karakter af at være opsamlende eller opsummerende. Der er også med henblik på en perspektivering registreret og indsamlet oplysninger i kilder fra Storbritannien og Tyskland i form af have- og landbrugslitteratur, have- og landbrugstidsskrifter og havefrøkataloger.
- **En dokumentationsfase**, som har taget udgangspunkt i de indsamlede oplysninger fra først og fremmest havebrugskilderne. Den har indbefattet dataoverførsel eller digitalisering, om man vil, af sortsnavnene i de enkelte kilder med dertil hørende beskrivelser af morfologiske karaktertræk, sorts-, kultur- og forædlingshistorie, særlige dyrkningsmæssige egenskaber og anvendelser etc. samt eventuelle klimatiske zoneoplysninger for Norges, Sveriges og Finlands vedkommende. Det er endvidere noteret, om der er fotos af sorterne i de enkelte kilder. Dataoverførslen er udført på to måder. Enten gennem afskrift eller via scanning til PDF-format og efterfølgende konvertering af data til Word-format. Alle data er overført til et søgbart og let håndterbart Word-dokument, hvorfra den digitaliserede tekst kan overføres til f.eks. databaser. Ved projektets afslutning rummer dette

Word-dokument knap 10.000 siders oplysninger om sorterne.

Stavemåden er tilrettet de moderne retskrivningsprincipper, så der f.eks. er brugt å i stedet for dobbelt a på dansk. Dog er citaterne i det følgende med kapitæler i navneordene, hvor disse har været brugt.

I forbindelse med projektet er der arbejdet med nedestående frøformerede grøntsagsarter. De er nævnt i den rækkefølge, som de af praktiske grunde som f.eks. kildernes opbygning har været arbejdet med i projektet og i dets hoveddokument. De sortsfortegnelser, der bringes i denne publikation følger derfor denne rækkefølge:

Brassicaceae:

Blomkål - *Brassica oleracea* L. var. *botrytis*

Hvidkål - *Brassica oleracea* L. var. *capitata* f. *alba*

Rødkål - *Brassica oleracea* L. var. *capitata* f. *rubra*

Savoykål - *Brassica oleracea* L. var. *sabuada*

Spidskål - *Brassica oleracea* L. var. *conica*

Radiser - *Raphanus sativus* L.

Apiaceae:

Gulerod - *Daucus carota* L. ssp. *Sativus* (Hoffm.) Arcang.

Pastinak - *Pastinaca sativa* L.

Persillerod - *Petroselinum crispum* var. *radicosum* (Alef.) Danert

Knoldselleri - *Apium graveolens* L. var. *rapaceum* (Mill.) Gaudin

Kruspersille - *Petroselinum crispum* (Mill Nyman ex. A.W. Hill var. *crispum*

Alliaceae:

Løg - *Allium cepa* L. var. *Cepa*

Porre - *Allium porrum* L.

Chenopodiaceae:

Rødbede - *Beta vulgaris* L. var. *conditiva*

Spinat - *Spinacia oleracea* L.

Asteraceae:

Hovedsalat og icebergsalat - *Lactuca sativa* L. var. *capitata* L.

Bindsalat el. cossalat - *Lactuca sativa* L. var. *longifolia* Lam.

Fabaceae:

Skalært og marvært - *Pisum sativum* L.

Da der findes meget store mængder data om hver enkelt køkkenurt, har det været nødvendigt at foretage denne prioritering. Den bygger på en vurdering af, hvor behovet for indsamling af information har syntes størst ved projektets start.

For gulerøddernes vedkommende er der taget udgangspunkt i havegulerødder og spisegulerødder. Der er dog et sorts-mæssigt sammenfald mellem havegulerødder og fodergulerødder, idet f.eks. "Stensballe Gulerod", "St. Valery" og "James intermediate" har været dyrket med begge anvendelsesmuligheder for øje⁹, ligesom nogle sorter ikke blot har været dyrket i haver eller gartnerier, men i decideret

markkultur med henblik på salg til konsum. Af løg er der først og fremmest arbejdet med frøsaede sorter. For ærterne gælder det, at det er skalærterne og marværterne, hvilket vil sige ærter til bælgning af grønne ærter, der har været prioriteret. Nogle af disse har også været dyrket i markkultur med henblik på anvendelse i konserverindustrien. De øvrige sorter af markærter blev anvendt enten som tørrede ærter, såkaldte kogeærter eller som foderærter. Man bør dog bemærke, at det kun er et enkelt gen, der adskiller haveærten *Pisum sativum L.* og markærten *Pisum arvense L.*¹⁰

Kildemæssigt hviler projektet først og fremmest på en gennemgang af fire typer skrifter:

- **Havebrugslitteratur.** Skandinaviske monografier af generel havebrugskaraktter med særlige afsnit om køkkenhaven, bøger specifikt omhandlende køkkenhavedrift, og speciallitteratur om de enkelte grønsagsarter. Endvidere bøger om frøavl, frøhandel og forædling etc.
- **Havebrugstidsskrifter.** Almene nordiske tidsskrifter indenfor havedyrkning som f.eks. det danske *Haven* eller det svenske *Täppan*. I disse særligt artikler om køkkenhavedrift, de enkelte grønsagers dyrkning, havekalendere med de forskellige måneders arbejder i haven, notitser, spørgsmål og svar-rubrikker, annonceafdelinger, artikler om frøavl og forædling etc. Også fagtidsskrifter indenfor havebruget som f.eks. det danske *Gartneritidende* danner et vigtigt grundlag for projektet.
- **Forsøgsberetninger indenfor havebruget** fra Danmark, Sverige og Norge.
- **Havefrøkataloger** fra de største og historisk vigtigste firmaer i Norge, Sverige og Danmark.¹¹

Der er taget udgangspunkt i kilder på dansk, norsk og svensk samt i forbindelse med perspektivering på engelsk og tysk. Kilder med både gotisk og latinsk skrift er gennemgået. Udover havebrugslitteratur og -tidsskrifter er der også gennemgået monografier og periodika indenfor det øvrige jordbrug. Og beskrivelserne heri er registreret og indsamlet. Nogle af disse er også blevet anvendt i dokumentationsfasen af projektet.

Da frøkataloger er en reklametryksag, kan de ikke stå alene i arbejdet med sortshistorie. De bør altid suppleres med materiale fra de andre kildeområder for at skabe det fulde billede.

For at lokalisere kildematerialet er nedenstående bibliografier, bøger, søgetjenester og websider etc. benyttet:

Norge:

- Norsk hagebruks Bibliografi 1694-1944. T. Skard. 1953. Oslo: Det norske Hageselskap
- Norske Hageskrifter gjennom 200 år 1694-1894. T. Skard. 1945. Oslo: Grøndahl & Sønns Forlag
- Norske Forsøksresultater i Jord- og Plantekultur. Sak- og Forfatterregister 1850-1940. Ø. Nielsen. 1942. Oslo: Nasjonal Samlings Rikstrykkeri
- Norske Forsøksresultater i Jord- og Plantekultur. Sak- og Forfatterregister 1941-1950. Kontoret for landbruksforskning. 1952. Gjøvik: Mariendals Boktrykkeri
- Litteraturliste A. Meldinger om forsøks- og forskningsarbeid i landbruket. 1. meldinger utgitt i årene 1946-1952. Kontoret for Landbruksforskning. Gjøvik: Mariendals Boktrykkeri
- Litteraturliste B. Småskrifter, flygeblad etc. 1. Skrifter

utgitt til utgangen av 1952. Kontoret for Landbruksforskning. Oslo

- Bibliografisk tillegg til "Norges Landbruks Høgskole 1859-1959". 1960. K. Hjeltnes. Sarpsborg: F. Varding
- Bondens Bøker. Selskapet for Norges Vel. 1939. Gjøvik: Mariendals Boktrykkeri
- Oria.no - via Nasjonalbibliotekets hjemmeside www.nb.no. En felles portal for det samlede materiale som findes ved de fleste norske fag- og forskningsbiblioteker

Sverige:

- Förteckning över i Sverige utkommen litteratur rörande trädgårdsodling 1628-1930. H. Halldor. Indgår i *Trädgårdsodlingen i Sverige*. Hyldningsskrift tilegnet C. G. Dahl på 60-årsdagen. 1935. Stockholm: Saxon & Lindströms Förlag
- Den svenska Lantbrukslitteraturen från äldsta tid t.o.m. år 1850. P. M. Hebbe. 1939. Uppsala. Faksimileudg. O. Kårström. Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien. 2014. Stockholm/Halmstad: Bulls Graphics
- Litteraturliste 1600- och 1700-tal. Udarbejdet i 2005 i forbindelse med et projekt under Programmet för odlad mångfald. Upubliceret, men venligst udleveret af NordGen
- Handbok för Trädgårdsodlare. N. Sonesson. 1919. Stockholm: A. Bonniers Förlag
- Förteckning öfver 1800-talets landbrukslitteratur. Bilag til Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien 1813-1912 samt svenska landthushållningen under 19:e århundrade. H. Juhlin-Dannfeldt. 1913. Stockholm: C. E. Fritzes Bokförlags Aktiebolag
- Förteckning över nyare Lantbrukslitteratur lämplig för Folkbibliotek. E. Nilsson. 1974. Borås: Biblioteksskolan
- Jordbrukarens läsning. A. Larsson-Kilian. Bd. 1 af Den mindre jordbrukarens handbok. 1915-19. Stockholm: Svenska Andelsbolaget
- Sorter av köksväxter. Agneta Börjeson. Nordgen publ. ser. 2015:01
- Trädgårdshistoria för inventerare. A. Andréasson. POM. 2007. Lund.
- Libris.kb.se - via Det Kungliga Bibliotekets hjemmeside www.kb.se. En national søgetjeneste med information om titler på svenske biblioteker.
- Supersök - via Göteborgs Universitetsbiblioteks hjemmeside www.ub.gu.se
- Katalog-1957 - via Göteborgs Universitetsbiblioteks hjemmeside www.ub.gu.se. Et indscannet kortkatalog over litteratur frem til 1957.
- Lovisa - via Universitetsbiblioteket i Lund www.ub.lu.se/universitetsbiblioteket
- Katalog-1957 - via Universitetsbiblioteket i Lund www.ub.lu.se/universitetsbiblioteket. Ældre litteratur på universitetsbiblioteket fra før 1957

Danmark

- Fortegnelse over Dansk havebrugslitteratur fra 1546-1908. C. Maribo. 1909. København: Chr. J. Catos Bog- og Stentrykkeri
- Fortegnelse over Alm. Dansk Gartnerforenings Bogsamling. 1924. København: P. Hansens Bogtrykkeri

- Fortegnelse over Alm. Dansk Gartnerforenings Bogsamling, tilvækst i året 1924. 1925. København
- Katalog over Den kongelige Veterinær- og Landbohøjskoles Bibliotek indtil Udgangen af 1894. V. Grundtvig. 1898. København: Aug. Bang
- Katalog over Den kongelige Veterinær- og Landbohøjskoles Bibliotek, Tillæg omfattende Bibliotekets tilvækst 1895-1916. 1921. København: Aug. Bang
- Fortegnelse over danske Landbrugsskrifter. K. Hansen. 1900. Odense: Milo'ske Boghandels Forlag
- Dansk Landbrugslitteratur i udvalg. M. Lobedanz og A. Milthers. 1938. København: Landbrugsraadet
- Husmandens Haandbog. Bd. 1 Husmandens Bøger. K. Hansen. 1910. Slagelse: De samvirkende sjællandske, fynske, lolland-falsterske og bornholmske Husmandsforeninger
- Bibliotek.dk - hvad der er udgivet i Danmark og findes på danske biblioteker
- Rex.kb.dk - via Det kongelige Biblioteks hjemmeside www.kb.dk. En database med alle materialer fra Det kongelige Bibliotek, Københavns Universitetsbibliotek og Roskilde Universitetsbibliotek samt en række tilknyttede fagbiblioteker.
- AU Library - via Statsbibliotekets (Århus) hjemmeside www.statsbiblioteket.dk
- Arkiv.dk - en database over materiale, der opbevares i mere end 500 danske arkiver. Særligt stads- og lokalarkiver
- Daisy - via Rigsarkivets hjemmeside www.sa.dk. Arkiv-databasen Daisy rummer alle materialer i Rigsarkivet

Finland:

- Meddelanden till landtmän. Agrikultur-ekonomiska försöksanstalten i Finland. 1917. Helsingfors.

Generelt - monografier og periodika:

- Nordisk Illustreret Havebrugsleksikon. Red. L. Helweg. 1902. København: G. E. C. Gad. Art. "Foreninger og Tidsskrifter", A. Madsen, P. Nøvik og E. Lindgren, s. 211
- Artikler om og anmeldelser af ny litteratur i havebrugstidsskrifterne
- Litteraturlisterne i havebrugslitteraturen

England:

- A history of Gardening in England. E. Cecil. 1910. London: J. Murray
- Lindley Library Online Catalogue - via www.lindleylibrary.org.uk
- Catalogues and Collections - via British Librarys hjemmeside www.bl.uk

Tyskland:

- Rex.kb.dk - via Det kongelige Biblioteks hjemmeside www.kb.dk. En database med alle materialer fra Det kongelige Bibliotek, Københavns Universitetsbibliotek

og Roskilde Universitetsbibliotek samt en række tilknyttede fagbiblioteker.

Frøkataloger:

- Samling av historiske plantekataloger 1874-1962. Norges lantbrukshøgskole
- Frö- och plantkataloger. Förteckning 1994:02. Alnarpsbibliotekets samlingar
- 2013-Seedcatalogues-NordGen. Venligst udleveret af NordGen
- Sorter av köksväxter. Agneta Börjeson. Nordgen publ. ser. 2015:01
- Oversigt over frøkataloger i danske samlinger. Udarb. N. O. Crossland, Frøsamlerne
- Arkiv.dk - en database over materiale, der opbevares i mere end 500 danske arkiver. Særligt stads- og lokalarkiver
- Daisy - via Rigsarkivets hjemmeside www.sa.dk. Arkivdatabasen Daisy har registreret alle materialer i Rigsarkivet
- Early Gardening Catalogues. J. Harvey. 1972. London: Phillimore
- International Nurseries, Nurserymen and seed catalogues. Royal Botanic Garden, Edinburgh. L. Marquis. 2010
- UK & Rol Nurseries, Nurserymen and Seed Catalogues. Royal Botanic Garden, Edinburgh. L. Marquis. 2010.
- A short History of the Seed & Nursery Catalogue in Europe and the U.S. - på www.scarc.library.oregonstate.edu/omeka/exhibits/show/seed/introduction/collection/
- The Royal Horticultural Society's Lindley Library: Safeguarding Britain's Horticultural Heritage. Dr. B. Elliot. Foredrag afholdt 22. Maj 2013

Generelt - frøkataloger:

- Artikler, annoncer, notitser etc. i div. tidsskrifter
- Forsøgsberetningerne vedrørende havebrug fra Norge, Sverige og Danmark¹²
- Officielle sortslister med annoncer fra frøfirmaer eller fortegnelser over sådanne

Andre - rummer digitaliseret materiale:

- www.biodiversitylibrary.org
- www.gartenbaubuecherei.de
- www.archive.org
- www.hathitrust.org
- www.openlibrary.org
- www.books.google.com
- www.runeberg.org
- www.kb.dk

Indsamlingen af oplysninger fra bøger og tidsskrifter etc. er foregået på og i nedenstående biblioteker, samlinger, arkiver etc. Besøgene har været af fem dages varighed, hvis ikke andet er angivet:

Danmark:

- Silkeborg Bibliotek - læsesalån fra Statsbiblioteket, Det kongelige Bibliotek og Københavns Universitetsbibliotek, Frederiksberg
- Det kongelige Bibliotek, København, Den Sorte Diamant, Læsesal Vest (3 besøg)
- Det kongelige Bibliotek, Småtrykslæsesalen (1 besøg af 2 dages varighed)
- Københavns Universitetsbibliotek, Frederiksberg (Landbohøjskolens Bibliotek) (7 besøg)
- Institut for Plante- og Miljøvidenskab, Københavns Universitet, Taastrup. Det tidligere havebrugsmuseums bibliotek (1 besøg af en dags varighed)
- AU Årsløv, Institut for Fødevarer, Århus Universitet. Alm. Dansk Gartnerforenings bibliotek og samling (3 besøg af hver 1 dags varighed)
- Stensballe Lokalhistoriske Arkiv, Horsens (1 besøg af en dags varighed)
- Det Danske Gartnerimuseum, Beder (3 besøg af hver en dags varighed)
- Det Grønne Museums bibliotek, Gl. Estrup, Auning (1 besøg af en dags varighed)
- Rosenholm Slots arkiv (1 besøg af en dags varighed)
- Rigsarkivets læsesal i Viborg (6 besøg af hver en dags varighed- nogle af disses også vedr. frøkataloger)

Sverige:

- Kungliga Biblioteket, Stockholm (1 besøg – også vedr. frøkataloger)
- Kungliga Skogs- och Landtbruksakademiens Bibliotek, Stockholm (1 besøg)

For billede, se kilden!

Kungliga Skogs- och Landtbruksakademiens Bibliotek, Stockholm

- Gøteborgs Universitetsbibliotek (3 besøg – også vedr. frøkataloger)
- Lunds Universitetsbibliotek (2 besøg)

Norge:

- Nasjonalbiblioteket, Oslo (1 besøg)

England:

- British Library, London (1 besøg – også vedr. frøkataloger)
- RHS, Lindley Library, London (1 besøg)

Oplysningerne i de skandinaviske frøkataloger er indsamlet på og i disse biblioteker, samlinger, arkiver etc., der rummer de vigtigste samlinger i Norden:

Danmark

- Det kongelige Bibliotek, Småtrykslæsesalen (2 besøg). Stor samling af danske havefrøkataloger. Supplerer samlingen i Taastrup
- Institut for Plante- og Miljøvidenskab, Københavns Universitet, Taastrup. Det tidligere havebrugsmuseums bibliotek og samling (2 besøg). Stor samling af danske frøkataloger. Supplerer samlingen på Det kongelige Bibliotek
- Historiens Hus - Odense Stadsarkiv (1 besøg af en dags varighed). Stor samling af frøkataloger fra L. Dæhnfeldt, Odense
- Rigsarkivets læsesal i Viborg (6 besøg af hver en dags varighed- nogle af disses også vedr. andet materiale). Samling af materiale og frøkataloger fra FDB Havefrø, Roskilde og Østergaards Frøhandel, Horsens

Sverige:

- Kungliga Biblioteket, Stockholm (1 besøg - se ovenfor). Stor samling af svenske kataloger
- Gøteborgs Universitetsbibliotek (3 besøg - se ovenfor). Samling af svenske kataloger
- SLU-biblioteket i Alnarp (2 besøg). Stor samling af svenske kataloger samt en del udenlandske kataloger
- NordGens bibliotek (3 besøg af hver en til to dages varighed). Rummer stor samling af skandinaviske frøkataloger samt stor og vigtig samling af udenlandske kataloger

Norge:

- Nasjonalbiblioteket, Oslo (1 besøg - se ovenfor). Stor samling af norske havefrøkataloger
- NMBU Universitetsbiblioteket-Campus Ås (1 besøg). NMBU er i besiddelse af to samlinger af norske kataloger. En på campus og en på biblioteket. Herudover en stor og vigtig samling af udenlandske havefrøkataloger.

England:

- RHS, Lindley Library, London (1 besøg)

Projektets resultater er blevet formidlet gennem:

- Foredrag for Foreningen Frøsamlerne, Kalø, marts 2015
- Oplæg på konferencen Fremtidens frø-Fremtidens mad, Valby, september 2015
- Oplysninger til bogen Ærter og Bønner. Udg. af foreningen Frøsamlerne i forbindelse med projektet Ærter og Bønner – Genopdagelse af 28 gamle danske sorter
- Artikel "Svend Erik kæmper for den gamle smag" i Midtjyllands Avis, marts 2016
- Oplæg på NaturErhvervstyrelsens Temadag om jordbrugs plantegenetiske ressourcer, Taastrup, juni 2016
- Artikel "En god bibliotekshistorie: Tre tons bøger om frøavl" på silkeborgbib.dk, juni 2016
- Mindre oplæg for styregruppen bag projektet BitterSund, Barit, januar 2017
- Artikel "Viden skal bevare glemte sorter" i Økologi & Erhverv, februar 2017
- Foredrag for Foreningen Frøsamlerne, Brenderup, marts 2017
- Oplæg hos NordGen, Alnarp, marts 2017
- Oplæg sammen med Erling Frederiksen i forbindelse med Frø Popup på Holbæk Bibliotek, april 2017
- Oplæg sammen med Simon v. Siebenthal på Jyderup Højskole om "Frø/Ejerskab over Liv", maj 2017
- Mindre oplæg for styregruppen bag projektet BitterSund, Barit, januar 2018
- Workshop for Foreningen Frøsamlerne, Slagelse, marts 2018
- Oplæg for Silkeborg Østre Rotary Klub, marts 2018
- Deltagelse i styregruppen for projektet BitterSund, Århus Universitet m.fl.
- Deltagelse i support- og ekspertgruppen for projektet "Webportal for danske spiseplanter"
- Deltagelse i møde og hjælp med information vedr. MOVE (Marketing og Organic Vintage plant Material), Århus Universitet m.fl.
- Udarbejdelse af rapport med sortsbeskrivelser til projektet BitterSund
- Udarbejdelse af rapport vedrørende gamle ærtesorter til Aarstiderne, Barit v. Svend Daverkosen
- Udarbejdelse af sortsbeskrivelser til Sørís og Primafrugt A/S
- Afsluttende workshop om projektet, Årslev, december 2018

Noter

- 1 Hawthorn, L. R. & Pollard, L. H. 1954. *Vegetable and Flower Seed Production*. New York-Toronto: The Blakiston Company, s. 29; Kristensen, R. & Troelsen, K. 1943. *Avl af Havefrø*. København: Det kgl. Danske Landhusholdningsselskab, s. 13; oldmoney.dk, tilgået 18.05.2018
- 2 Rasmusson, J. 1928. "Nordiskt samarbete för skapandet av en möjligast fullständig samling autentiska beskrivningar över köksväxter". *Nordisk jordbruksforskning, bd. 10*. Helsinki: Nordiske jordbruksforskernes forening, s. 720; J. H. Wanscher udtrykker et lignende ønske i tidsskriftet *Haven, 1944, 44. årg.*, udg. af Det kgl. danske Haveselskab, Det jydsk Haveselskab og Østifternes Haveselskab, København: J.D. Qvist & Komp., s. 44 i en bog anmeldelse af *Avl af Havefrø* af R. Kristensen og K. Troelsen. 1943: "Dette med Sortsbeskrivelser er et så vigtigt Spørgsmål, at man må håbe, at rette Vedkommende tager det op til en afgørende behandling. Var det gjort her (hvor det måske kunne høre hjemme), kunne ingen gøre det ugjort, og dermed var meget vundet."
- 3 Frøkataloget fra Weibulls 1950, s. 9
- 4 Frøkataloget fra Grimstad Gartneri, Norge. 1934, s. 18
- 5 Mere om den tyske og engelske forbindelse i kapitlet "Den tyske og engelske forbindelse....."
- 6 Andreasson, J. 2013. *Runabergs Fröer*. Stockholm: Natur & Kultur, s. 25: "F-1 hybrider produceras kommersielt genom att två hårt inavlade föräldrar korsas med människans hjälp. Avkomman, F-1 hybriden, är i de flesta fall en likformig och kraftig växt, som överglänser motsvarande standardsort. Visst går det att spara frön från hybriden. Men i nästa generation slår de gamla föräldrarnas anlag ut i en salig blandning. Försvagade och missbildade plantor är vanliga, liksom sterilitet hos fröet."
- 7 Mere om dette emne i kapitlet "Projektets skæringsår...."
- 8 Ashworth, S. 2002. *Seed to Seed*. USA: Seed Savers Exchange, s. 225: "Open-Pollinated: Non-hybrid plants produced by crossing two parents from the same variety, which in turn produce offspring just like the parent plant"
- 9 Forfatter ikke angivet. 1895. "Nogle Vink om Havevæsenet til de små Jordbrugere, Guleroden", *Landbovennen, 17. årg.*, medlemsblad for Danmarks Agrarforening, s. 134; Prislister fra L. Dænhfeldts Frøavl og Frøhandel, Odense, 1899, s. 1 og 7
- 10 Nilsson, E. 1951. "Trädgårdsarter", i Å. Åkerman m.fl. (red.), *Svensk Växtförädling: Del 2. Trädgårdsväxterna. Skogsväxterna*. Stockholm: Natur och Kultur, s. 182
- 11 Se mere i kapitlet "De største og mest betydningsfulde skandinaviske havefrøfirmaer før 1950"
- 12 Se mere i kapitlet "Den skandinaviske forsøgsvirksomhed med køkkenurter frem mod 1950"